

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПРОФЕСІЇ

Термін "спрямованість особистості" є іманентним для філософії, соціології, психології та педагогіки. В контексті педагогічної науки проблема професійної спрямованості полягає у визначенні шляхів та засобів її формування.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що підходи до визначення сутності спрямованості особистості є далеко неоднозначними. Різноманітні підходи до визначення сутності спрямованості особистості свідчать не стільки про різницю в поглядах дослідників на дану проблему, скільки про своєрідність теоретичних концепцій розвитку особистості, в площині яких вона розглядалася. В своєму дослідженні ми під спрямованістю особистості розуміємо складне утворення в її психологічній структурі, яке повинно окреслити особливості тенденцій поведінки та дій людини, що визначають у соціальному плані його риси за генеральними лініями. При цьому спрямованість виявляється: в особливостях інтересів особистості; в особливостях цілей, що ставить перед собою людина; в потребах людини; в установках особистості.

Аналіз праць Л.І.Божович, В.С.Мерліна, М.С.Неймарка, С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтєва, К.К.Платонова та інших дозволяє розрізняти загальну та професійну спрямованість особистості.

Павлютенков Є.М. визначив професійну спрямованість як сукупність мотивів вибору професії. Він вважає, що ієрархія мотивів для кожної особистості є індивідуалізованою та динамічною. Визначальним при виборі професії може бути як один мотив, так і група мотивів. Тому, розглядаючи професійну спрямованість конкретного учня, потрібно визначити провідний мотив (групу мотивів) і вивчати його в комплексі з іншими якостями особистості.

На думку А.П.Сейтешева професійна спрямованість є важливою стороною загальної спрямованості особистості, складним психологічним утворенням, яке являє собою сукупність потреб, інтересів, установок, цілей, схильностей, переконань тощо та визначає вибір життєвих шляхів.

Шавір А.П. вважає, що перша необхідна умова формування професійної спрямованості полягає у виникненні вибірково-позитивного відношення людини до професії або до її окремої сторони. При цьому мова йдеться про виникнення суб'єктивного ставлення, а не про об'єктивні зв'язки, що можуть існувати між людиною та професією. Зрозуміло, що поява суб'єктивного ставлення визначається об'єктивними відношеннями між людиною та професією, проте останні можуть не набути особистісної значущості або обумовити вибірково-негативне ставлення як до окремих сторін, так і до всієї професії в цілому.

Як вже зазначалося, максимальної інтенсивності формування професійна спрямованість набуває в старшому шкільному віці, коли в основному складаються стійкі інтереси та виявляються наміри посісти певне місце у суспільстві. Аналіз досліджень з проблеми формування професійної спрямованості показав, що ряд вчених вважають, що у підлітків вона не є стійким утворенням. Конкретні професійні інтереси, складаються та набувають свідомого та стійкого характеру лише у віці 13-14 років, або навіть пізніше. В підлітковому віці лише накопичуються різноманітні інтереси, а в юнацькому - відбувається селекція найбільш значущих інтересів й цінностей і вони займають важливе місце у загальній структурі особистості.

В залежності від рівня сформованості в учнів професійних намірів, інтересів, схильностей та мотивів, Є.О.Клімов виділив чотири рівні професійної спрямованості. Перший характеризується наявністю намірів щодо оволодіння професією, проте вони чітко не виражені, інтереси не є стійкими, в учня не сформовані уявлення ні про себе, ні про власні якості, ні про вимоги професії до людини.

Другий рівень передбачає наявність деякого кола професій, яким надається перевага і які можуть відрізнятися за своїм змістом. В учня починають складатися певні уявлення про себе, розуміння відповідності власних якостей вимогам професії тощо.

Для третього рівня притаманне виділення учнем певної професії, наявність у школяра уявлень про себе та вимоги професії. Проте ці знання та уявлення існують скоріше в теоретичному, ніж практичному плані.

Четвертий рівень характеризується активною реалізацією професійних намірів. Учень розвиває якості необхідні для обраної професії, виходячи з власної самооцінки та досвіду практичної діяльності. На основі ознайомлення з професією та набуття певного практичного досвіду, учень формує чітку програму на майбутнє в плані оволодіння професією та розвитку кар'єри.

П.А.Шавір вважає, що професійну спрямованість доцільно диференціювати за показниками, що визначають її змістовну та динамічну характеристики. До першої він включає повноту та рівень професійної спрямованості, до другої - її інтенсивність, дієвість та стійкість. Під повнотою професійної спрямованості автором розуміється коло мотивів переваг професій. Вибіркове відношення до професії часто обумовлено виникненням поодиноких мотивів, пов'язаних як з окремими сторонами змісту, так і процесом діяльності або деякими зовнішніми атрибутами певної професії. За певних умов значущими для особистості може стати багато пов'язаних з професією факторів - її творчі можливості, перспективи кар'єри, престиж, матеріальні, гігієнічні та інші умови праці, відповідність особливостям характеру і т. ін. Це свідчить про те, що професійна спрямованість базується на широкому колі потреб, інтересів, ідеалів, установок людини. Виходячи з цього, автор вважає, що один з напрямків розвитку професійної спрямованості полягає в збагаченні її мотивів: від окремого мотиву до все більш різнобічної та різноманітної системи мотивів.

Згідно з дослідженнями С.Л.Рубінштейна, мотиви діяльності пов'язані з

метою, яку людина прагне досягнути. Проте може мати місце й розбіжність між мотивами та метою діяльності. Мотив може пересунутися і на саму діяльність, що має місце у випадках, коли для людини мотив діяльності знаходиться у самій діяльності. Автор вважав, що мотиви виходять з різноманітних потреб та інтересів, які формуються у людини в процесі суспільного життя.

Оскільки як конкретна трудова діяльність людини, так і вибір майбутньої професії обумовлюється не одним, а кількома мотивами, що знаходяться у взаємозв'язку, вивчаючи особливості формування професійної спрямованості має сенс виділяти певну систему мотивів, яка може бути структурованою відповідно до деякої ієрархії. При цьому формування професійної спрямованості відбувається в процесі навчально-трудої діяльності, яка обумовлює не лише зміни значущості мотивів, але й появу нових та інволюцію вже існуючих мотивів. Дослідження В.Д.Брагіної, Л.Н.Рожиної, В.І.Ковальова тощо показали, що в процесі трудової підготовки ієрархія мотивів змінюється в бік її адекватності обраному учнем напрямку професійної діяльності. Бажано, щоб ієрархія мотивів вибору професії передбачала домінування мотивів, безпосередньо пов'язаних із процесом та змістом праці (пізнавально-процесуальні мотиви). При цьому С.О.Крягдже, Н.Д.Левітов, С.Є.Репкін та інші дослідники вважають, що найбільш значущим мотивом навчально-трудої діяльності є стійкий інтерес до конкретного виду праці.

Ряд дослідників вказують на те, що професійну спрямованість доцільно розглядати як поетапний процес. Так наприклад, А.П.Сейтешев вважає, що процес розвитку професійної спрямованості складається з трьох основних етапів.

На першому етапі учень зовнішньо приймає рішення засвоїти конкретну спеціальність, маючи при цьому відповідний емоційний настрій, епізодичний, ситуативний інтерес до неї, проте при цьому виборі він не є самостійним та ініціативним.

Для наступного етапу притаманними є фіксована установка на професію та більш стійкі професійні інтереси; у нього проявляються відповідні схильності, проте його цікавить лише практичний бік теоретичного матеріалу, формується самостійність тощо.

На третьому етапі учень має тверду установку на професію, стійкій інтерес та схильність до неї при наявності певного досвіду та наявності здатності до відповідної діяльності; проявляє захопленість як практичною так і теоретичною стороною навчального матеріалу. Проте, при визначенні етапів розвитку професійної спрямованості автор залишив поза увагою становлення мотиваційної сфери, яка на думку переважної більшості дослідників є психологічною основою вибору професії.

В подальшому, ми розглядали професійні наміри, як усвідомлене позитивне відношення особистості до сфери професійної діяльності, яке визначається наявністю знань щодо її сутності, прагнення обрати професію з даної сфери діяльності й одержати відповідну освіту.

У розглянутих вище роботах висвітлюються соціальні та психолого-педагогічні аспекти спрямованості особистості, обґрунтовуються внутрішні механізми і зовнішні чинники, які сприяють розвитку і функціонуванню цієї якості і обумовлюють її соціальну природу.

Зазначається також, що спрямованість є однією із провідних якостей людини, яка визначає основні напрямки поведінки, що зумовлюються актуальними потребами, інтересами, ідеалами, переконаннями та іншими чинниками, й залежить від значущості для людини набутих знань, рівня розвитку свідомості і самосвідомості, моральної вихованості, осмислення власного і суспільного досвіду, вміння здійснювати самоаналіз тощо.

Для практичної роботи з формування спрямованості важливо знайти зв'язок між спрямованістю та діяльністю, вчинками, поведінкою людини. Спрямованість визначає особливості поведінки і дії людини, які визначають її склад в

соціальному плані з суттєвих позицій: відношення до інших людей, до себе, до свого майбутнього. Тому професійна спрямованість знаходить прояв не тільки у ставленні людини до суспільства та зовнішнього середовища взагалі, але й до себе, до своєї діяльності та її результатів. Якщо в мотиваційній системі переважають мотиви самозабезпечення, самовираження особистих прагнень, то має місце особистісна спрямованість "на себе". Якщо ж діяльність людини регулюють мотиви, що спричиняються самою діяльністю (інтерес до трудового процесу, заглиблення в сутність діяльності тощо), має місце трудова спрямованість особистості.

Проте, як на наш погляд, було б неправильно розуміти ставлення до професії однобічно, тільки як прояв активності, вибірковості з боку людини. Ми вважаємо, що тут має місце взаємодія, оскільки професія теж певною мірою впливає на людину. Цей вплив визначається сукупністю образів, думок, станів тощо, що виникають в свідомості під впливом об'єкту, і, що особливо суттєво - об'єктивними вимогами, які професія ставить до людини. До їх числа відносяться, по-перше, вимоги, що ставляться професіями до певних психолого-фізіологічних особливостей людини, і, по-друге, до якісних особливостей протікання психічних процесів, тобто загальних та спеціальних здібностей.

В роботах О.Г.Ковальова, В.М.Мясищева, Б.М.Теплова, А.П.Шавіра зазначається, що суттєвою ознакою вибору адекватного напрямку професійної спрямованості є відповідність здібностей та нахилів особистості вимогам, які професія ставить до людини. Власне, проблема співвідношення нахилів як спрямованості на діяльність та здібностей до цієї діяльності знайшла досить широке відображення в роботах вітчизняних вчених.

Дослідження Б.М.Теплова, С.М.Мясищева, С.Л.Рубінштейна, А.П.Шавіра, Г.І.Щукіної та ін. дозволяють встановити зв'язок нахилів зі спрямованістю особистості. Так, вони зокрема вважають, що фундаментом для розвитку нахилів є розвинуті інтереси.

Слід зазначити, що не кожний інтерес може стати психологічною основою мотиву та вибору професії, що ґрунтується на ньому. Часто інтерес до певної професії має ситуативний характер, тобто професія виступає в формі, яка притягує мимовільну увагу школяра. При цьому останній не робить вольових зусиль для більш глибокого ознайомлення з даною професією. Але існує й діяльний інтерес, який стимулює не лише активне сприйняття інформації щодо професії, але й певну активну діяльність за власною ініціативою з переживаннями позитивних емоцій, що пов'язані з даною діяльністю, з наданням їй переваги тощо. Проте на цьому рівні розвитку інтересу до професії можуть бути відсутніми усвідомлені професійні наміри, але на базі діяльнісного інтересу до професії виникає та розвивається професійний інтерес.

Таким чином, в теоретичному плані потрібно розрізняти інтерес до професії та професійний інтерес. Якщо учень сприймає професію безвідносно до власне змісту її праці, має наближені уявлення щодо неї та намагається розширити свої знання про певну професію, то можна говорити про інтерес до професії. Якщо в результаті цілеспрямованої пізнавальної та практичної діяльності школяр набуває нові професійні знання та уміння й намагається розширити їх, то можна стверджувати про наявність професійних інтересів. Таким чином, за твердженням Є.М.Павлютенкова однією із складових психологічної основи професійної спрямованості є діяльний, активний інтерес до професії.

Як зазначалося вище, з поняттям "професійна спрямованість" щільно пов'язано поняття "здібності". Одним з варіантів їх взаємозв'язку є ситуація, при якій виникнення схильності до професії детерміновано певними даними людини. В цьому випадку схильність фактично є потребою в реалізації людиною своїх здібностей. Проте часто вибіркове ставлення до діяльності виникає не на ґрунті реактивності особистості на її специфічний зміст, а в зв'язку з тим, що вона задовольняє інші потреби, які є на цей час домінантними (система цінностей, вікові особливості, потреба у різнобічному розвитку та ін.). Таким чином, вплив

фактору здібностей на виникнення вибіркового відношення до діяльності може бути віддаленим та опосередкованим.

Як вже зазначалося, загальна та професійна спрямованість особистості визначається системою стійких мотивів, які є відносно незалежними від наявних ситуацій. Проте, саме поняття "мотив" щільно пов'язане з поняттям "потреба" і вони є взаємозалежними та взаємовизначальними.

Компоненти професійної спрямованості старшокласників, про які мова йшла вище, змінюються від простих до більш складних. Такі параметри у структурі особистості, як потреби, інтереси, нахили, здібності, ціннісні орієнтації, мотиви дають імпульси до активності. В учнів поступово формується соціально-психологічна установка, яка характеризується готовністю здійснити вибір професії, що переходить у здатність до професійного самовизначення.

Синтезуючи цілий ряд досліджень за даною проблемою, приходимо до висновку про недостатню чіткість у визначенні сутності професійної спрямованості особистості. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає також можливість вважати, що поняття професійної спрямованості більш точно може бути розкрито через соціально-психологічну установку, яка передбачає неперехідну тривалу готовність особистості діяти у відповідності з власними потребами щодо професійного вибору.

Виходячи із раніше сказано професійна спрямованість особистості є провідною інтегральною якістю, що формується на основі певної системи знань та вмінь і характеризується соціально-психологічною установкою на визначений вид трудової діяльності у відповідності з її потребами, інтересами, нахилами та мотивами і яка виражається у пролонгованій готовності здійснити професійний вибір.

Структурний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми професійної спрямованості старшокласників дозволив нам визначити основні

критерії сформованості у старших підлітків професійної спрямованості особистості:

- 1) інформованість про певні професії;
- 2) прояв інтересу до визначених професій;
- 3) сформованість мотивів, пов'язаних із змістом професій;
- 4) наявність нахилів до відповідної праці;
- 5) сформованість професійних намірів.

Для інтегрованої оцінки ступеня сформованості професійної спрямованості, на основі запропонованих критеріїв, ми визначали рівень професійної спрямованості старшокласників на професії сільськогосподарського виробництва, що відображає якісну і кількісну характеристику даного особистісного утворення. Визначення критеріїв професійної спрямованості дозволяє виділити різні групи учнів за рівнем її сформованості.

Показники високого рівня професійної спрямованості старшокласників на сільськогосподарські професії :

- 1) інформованість про професії характеризується конкретністю знань про професії агропромислового комплексу та усвідомленістю потреби у виборі окремих з них;
- 2) мотивація вибору професій визначається чіткими провідними мотивами, спрямованими на зміст відповідної діяльності;
- 3) професійні інтереси активізують пізнавальну та практичну діяльність з метою оволодіння необхідними знаннями, уміннями та розвитку професійно значущих якостей;
- 4) успішність з теорії та практики за роками зростає і чітко пов'язана з професійними інтересами та намірами;
- 5) професійні наміри мають чітку вираженість із визначенням конкретних шляхів подальшого професійного навчання та працевлаштування.

Показники середнього рівня професійної спрямованості старшокласників на сільськогосподарські професії:

- 1) інформованість про професії характеризується сукупністю знань про основні професії та усвідомленням потреб у виборі деяких з них;
- 2) мотивація вибору професій визначається мотивами, в певній мірі пов'язаними з відповідною діяльністю;
- 3) професійні інтереси в певній мірі впливають на пізнавальну та практичну діяльність для оволодіння необхідними знаннями та вміннями;
- 4) успішність з теорії та практики з роками навчання покращується і певним чином пов'язана з професійними інтересами та намірами;
- 5) професійні наміри мають певну вираженість із визначенням окремих шляхів подальшого професійного навчання.

Показники низького рівня професійної спрямованості старшокласників на сільськогосподарські професії:

- 1) інформованість про професії характеризується окремими знаннями про ряд професій та уявленнями про потребу оволодіння деякими з них;
- 2) мотивація вибору професій визначається мотивами, частково пов'язаними з відповідною діяльністю;
- 3) професійні інтереси недостатньо впливають на пізнавальну та практичну діяльність для оволодіння необхідними знаннями та вміннями;
- 4) успішність з теорії та практики з роками навчання не покращується;
- 5) професійні наміри не виражені, а шляхи подальшого професійного навчання не мають конкретизації.

Для діагностики рівнів професійної спрямованості старшокласників на сільськогосподарські професії ми використовували анкетування учнів, вчителів, батьків учнів, відвідували і протоколювали навчальні заняття, проводили бесіди і інтерв'ю з учнями, проводили аналіз навчально-трудової діяльності учнів, діагностували наявність в учнів спеціальних умінь і навичок. При цьому ми

враховували думку вчителів, керівників гуртків, батьків учнів щодо успіхів і недоліків у підготовці учнів до вибору майбутньої професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захаров Н.Н., Симоненко В.Д. Профессиональная ориентация школьников. - М.: Просвещение, 1989. - 192 с.
2. Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной ориентации. - М.: Просвещение, 1983. - 160 с.
3. Матяш Н.Ю. Формування у старшокласників професійної спрямованості на сільськогосподарські спеціальності у взаємодії школи та вузу: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. - К., 1994. - 18 с.
4. Мельников С.В. Організаційні форми і методи залучення сільських школярів до підприємницької діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. - К., 1997. – 178 с .
5. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии. - К.: Рад. шк., 1980. - 143 с.
6. Платонов К.К., Адашкин Б.И. Об изучении и формировании личности учащегося. - М.: Высш. шк., 1966. - 160 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –М.: Учпедгиз, 1940.- 512с.
Сейтешев А.П. Профессиональная направленность личности: Теория и практика воспитания. - Алма-Ата: Наука, 1990. - 336 с.
8. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. - М.: Педагогика, 1981.- 96 с.

Відомості про автора:

Люлька Василь Степанович – старший викладач кафедри педагогіки, психології і методики трудового та професійного навчання Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка